

DOI: [10.22084/mris.2026.32022.1016](https://doi.org/10.22084/mris.2026.32022.1016)

A Critical Reassessment of the Life and Identity of Ṣādiqī the Librarian: Correcting a Historical Error in Safavid Studies

Ali Abolghasemi

Ph.D. in Islamic Iranian History, Researcher in Safavid Studies, University of Isfahan, Isfahan, Iran

ARTICLE INFO

Article history:

Received 2025/12/04

Accepted 2026/02/10

Keywords:

Ṣādiqī

Qizilbāsh

Safavid

Art

Revision

Corresponding author:

Ali Abolghasemi

aliabolghasemi@gmail.com

ABSTRACT

The life and works of Ṣādeqī Beyg Afshar—renowned Safavid artist, writer, poet, calligrapher, and painter—have attracted the attention of several scholars due to his significant role in shaping and advancing the cultural and artistic landscape of the Safavid era. Nevertheless, the limited range of sources consulted in previous studies, the predominant reliance on the incomplete and sometimes inaccurate account of Anthony Welch, and certain methodological biases in modern historiography have hindered a correct understanding of his personality and his literary, artistic, and cultural contributions. These shortcomings have also led to misinterpretations concerning aspects of the history of the Qizilbash and the Safavid period more broadly. Adopting a historical–analytical approach and drawing directly on Ṣādeqī’s own writings—including the preface to his *Kulliyāt*, his Persian and Turkic *Inshā’*, *Qānūn al-Ṣuwar*, *Majma’ al-Khawāṣṣ*, poems, and anecdotes—as well as other reliable contemporary sources, the present study seeks to provide a documented and comprehensive account of his life, identity, educational trajectory, and cultural position within the Safavid cultural sphere. Moreover, this study aims to reassess and correct several widely accepted but erroneous interpretations regarding Ṣādeqī himself, the cultural history of the Qizilbash, and the broader historical context of the Safavid era. The findings demonstrate that, contrary to the prevailing perception, Ṣādeqī was neither merely a military figure nor an artist without cultural grounding. Rather, he was someone who, from childhood and within the educational framework of the Safavid system, received essential religious, literary, artistic, and military training, and who—well before his period of displacement—was already recognized as a distinguished and culturally esteemed figure in literary and artistic circles. A close re-examination of primary sources further reveals that a considerable portion of modern scholarly judgments regarding his status, life trajectory, and identity are based on interpretations that do not correspond to the original evidence or reliable contemporary reports.

1. Introduction

The figure of Ṣādiqī Beg Afshār occupies a significant yet contested position in Safavid historiography. Modern scholarship has frequently characterized him as a representative Qizilbash military officer who, following a rupture with

martial life, redirected his energies toward literature, calligraphy, and historical writing. This interpretation has been widely disseminated, shaping subsequent academic narratives concerning both Ṣādiqī Beg himself and the cultural capacities of the Qizilbash elite more broadly.

Such a depiction raises fundamental questions regarding the nature of education, cultural transmission, and identity formation within the Safavid elite. How plausible is it that an individual could abruptly acquire advanced literary competence, refined poetic sensibility, and historiographical skill only after withdrawing from military service? What assumptions underlie this narrative of sudden transformation, and to what extent do they reflect modern historiographical biases rather than historical realities?

The present study addresses these questions by re-examining the intellectual formation of Šādiqī Beg Afshār. Its primary objective is to demonstrate that Šādiqī Beg's literary and artistic achievements were not the outcome of a late-life conversion from soldier to scholar but rather the culmination of a long-standing educational process rooted in adab culture and courtly training. The article argues that military service and intellectual cultivation were not mutually exclusive spheres within the Safavid socio-political order.

The main research question guiding this study is: to what extent does the prevailing historiographical model adequately account for the evidence concerning Šādiqī Beg's education and early intellectual development? Subsidiary questions include whether the Qizilbash identity has been unduly homogenized in modern scholarship and how Safavid elite culture accommodated multiple, overlapping forms of expertise.

Methodologically, the article relies on textual analysis of In Persian chronicles, biographical notices, and Šādiqī Beg's own works, situating these sources within their broader cultural and institutional context. By doing so, it seeks to move beyond simplistic binaries and contribute to a more comprehensive understanding of Safavid intellectual life and elite identity formation.

2. Discussion

A close examination of primary sources reveals significant inconsistencies in the dominant portrayal of Šādiqī Beg Afshār. His writings exhibit a high degree of familiarity with In Persian literary conventions, rhetorical devices, and historical narration—skills that presuppose long-term exposure to formal education and literary circles. Such proficiency is difficult to reconcile with the notion of an individual who only encountered intellectual pursuits after withdrawing from military life.

Moreover, Safavid educational practices did not enforce rigid separations between martial and intellectual training. Members of elite families,

including those affiliated with the Qizilbash, often received instruction in poetry, calligraphy, and historiography alongside military preparation. The cultivation of adab functioned as a marker of social distinction and administrative competence, making it an essential component of elite formation.

Šādiqī Beg's trajectory should therefore be understood within this integrated framework. His engagement with military service did not preclude participation in literary culture; rather, both were embedded within the same courtly environment. The assumption that artistic refinement was incompatible with Qizilbash identity reflects a modern historiographical bias that projects rigid occupational categories onto a historically fluid social landscape.

Anthony Welch's influential interpretation, while valuable in drawing attention to Šādiqī Beg's artistic contributions, inadvertently reinforces this bias by framing his intellectual achievements as a post-military phenomenon. This reading underestimates the continuity of Šādiqī Beg's intellectual life and obscures the broader cultural sophistication of Safavid elites.

Reconsidering Šādiqī Beg's education also has implications beyond individual biography. It challenges entrenched stereotypes regarding the Qizilbash as primarily martial actors devoid of sustained intellectual engagement. Instead, it highlights the permeability of social roles and the centrality of education in shaping elite identity within the Safavid polity.

3. Conclusion

This study has argued that the prevailing historiographical depiction of Šādiqī Beg Afshār as a Qizilbash soldier who later transformed into an artist and intellectual is fundamentally flawed. The available evidence points instead to a continuous process of education and cultural formation that began in Šādiqī Beg's early life and persisted alongside his military and administrative engagements.

Recognizing this continuity allows for a more accurate understanding of both Šādiqī Beg's personal trajectory and the broader cultural dynamics of the Safavid period. It underscores the importance of adab culture as a unifying framework that accommodated diverse forms of expertise, from martial skill to literary production. In this context, Šādiqī Beg emerges not as an exception but as a representative example of Safavid elite versatility.

Correcting this misinterpretation also invites a reassessment of how modern scholarship conceptualizes Qizilbash identity. Rather than

viewing it as a narrowly defined military category, it should be understood as a flexible social designation encompassing administrative, intellectual, and artistic dimensions. Such a perspective aligns more closely with the historical realities reflected in Safavid sources.

Ultimately, this re-evaluation contributes to a more nuanced historiography of the Safavid era, one that resists reductive categorizations and acknowledges the complexity of elite cultural life. By situating Ṣādiqī Beg Afshār within his proper educational and intellectual context, the study not only rectifies a specific historical misunderstanding but also opens new avenues for

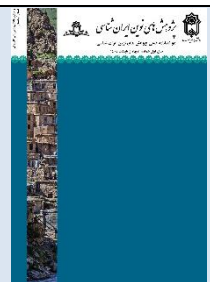
exploring the intersections of power, culture, and identity in early modern Iran.

Acknowledgement

The author extend their sincere gratitude to the anonymous peer reviewers for their insightful critiques and constructive suggestions, which significantly enhanced the clarity and scholarly rigor of this article.

Conflict of Interest

The author declare that there is no conflict of interest, and all publication ethics, including proper referencing, have been observed.

نشریه پژوهش‌های نوین ایران‌شناسی

شماره استاندارد بین‌المللی
۳۱۱۵-۸۹۱۹

سال اول، شماره دوم، پاییز و زمستان ۱۴۰۴، صفحه ۷۷-۹۰

www.mris.basu.ac.ir

DOI: [10.22084/mris.2026.32022.1016](https://doi.org/10.22084/mris.2026.32022.1016)

بازخوانی انتقادی زندگی و هویت صادقی کتابدار: تصحیح یک خطای تاریخی در مطالعات صفوی

علی ابوالقاسمی

دانش آموخته دکتری تاریخ، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران

چکیده

احوال و آثار صادقی، هنرمند، ادیب، شاعر، خوشنویس و نقاش برجسته صفوی به سبب نقش مؤثر او در پیشبرد فرهنگ و هنر عصر صفوی، توجه برخی پژوهشگران را جلب کرده است؛ با این حال، محدود بودن منابع مورد استفاده، اتکای غالب تحقیقات به روایت‌های ناقص و بعضاً نادرست آنتونی ولش و برخی سوگیری‌های پژوهشی در تاریخ‌نگاری معاصر، مانع از شناخت صحیح شخصیت و خدمات ادبی، هنری و فرهنگی او شده و حتی در فهم بخشی از تاریخ قزلباشان و دوره صفویه نیز برداشت‌های نادرستی پدید آورده است. پژوهش حاضر با اتخاذ رویکرد تحلیلی - توصیفی و با تکیه مستقیم بر آثار خود صادقی شامل مقدمه کلیات، منشآت فارسی و ترکی، قانون‌الصور، مجمع‌الخواص، اشعار و حکایات و همچنین منابع معتبر دوران صفوی، کوشیده است تصویری مستند و جامع از زندگی، هویت، مسیر آموزشی و جایگاه فرهنگی او در ساختار فرهنگی دوران صفویه ارائه دهد. علاوه بر این پژوهش حاضر می‌کوشد برخی برداشت‌های رایج اما نادرست درباره شخص صادقی، تاریخ فرهنگی قزلباشان و تاریخ دوره صفویه را مورد بازنگری و تصحیح قرار دهد، لذا سؤال اصلی این پژوهش عبارت است از اینکه صادقی براساس آثار خود او و منابع معتبر عصر صفوی چه هویت، جایگاه و نقش فرهنگی - هنری داشته است و چه عوامل تاریخی موجب ایجاد روایت‌های نادرست درباره او در پژوهش‌های معاصر شده است؟ یافته‌ها نشان می‌دهد صادقی برخلاف دیدگاه برخی پژوهشگران، فردی است که از کودکی و در چارچوب نظام تربیتی رایج در طبقات بالای جامعه ایرانی در دوره صفویه، آموزش‌های لازم ادبی، هنری و نظامی را دریافت کرده و پیش از دوران آوارگی نیز به‌عنوان شخصیتی صاحب‌نام، دارای اعتبار فرهنگی و شناخته شده در محیط‌های ادبی و هنری بوده است. بازخوانی دقیق منابع نشان می‌دهد که بخش قابل توجهی از داوری‌ها درباره جایگاه، مسیر زندگانی و هویت او بر پایه برداشت‌هایی شکل گرفته که با شواهد اصیل و گزارش‌های تاریخی سازگار نیستند.

اطلاعات مقاله

تاریخچه مقاله:

دریافت ۱۴۰۴/۰۹/۱۳

پذیرش ۱۴۰۴/۱۱/۲۱

(مقاله پژوهشی)

کلمات کلیدی:

صادقی

قزلباش

صفویه

هنر

اصلاح

نویسنده مسئول:

علی ابوالقاسمی

aliabolghasemi@gmail.com

۱. مقدمه

چشمگیر دارد، در شعر طبعی روان و آفریننده نشان می‌دهد و آثار فراوانی از خود برجای نهاده است. نثر فارسی و ترکی او از نمونه‌های ممتاز ادب عصر صفوی است و در موسیقی نیز، به تعبیر خود، دارای «دمی گویا و نغمه‌ای یکتا» است (آزوند، ۱۳۷۹: ۱۲). بدین‌سان، صادقی را می‌توان هنرمندی چندبعدی، جامع‌الاطراف و یکی از کامل‌ترین چهره هنری - ادبی روزگار خود دانست؛ چنان‌که به گفته برخی منابع تذکره «به جامعیت او کسی قدم بر بساط هنروری نهاده است»

نقاش، طراح، خطاط، موسیقی‌دان، ادیب و شاعر بلندپایه قزلباش، «صادقی» معروف به «صادقی بیگ افشار» و یا به تعبیر خود او در آثاری چون دیباچه کلیات، منشآت و مجمع‌الخواص، «صادقی کتابدار» از برجسته‌ترین هنرمندان و ادیبان تاریخ ایران به‌شمار می‌رود. وی در نگارگری از پیشگامان و پایه‌های استوار مکتب اصفهان و از سرآمدان مکتب نگارگری قزوین است. در خوشنویسی و خطاطی مهارتی

درک دقیق از ساختارهای فرهنگی و تربیتی دوره صفوی، زمینه‌ساز شکل‌گیری نمونه‌هایی از برداشت‌هایی نادرست از شخصیت و زندگانی صادقی بیگ افشار شده به گونه‌ای که پس از انتشار این کتاب، بخش عمده پژوهش‌های انجام‌شده درباره حیات صادقی، به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم، بر یافته‌ها و فرضیات ولش استوار شده و از دقت تاریخی لازم برخوردار نیستند.

در خصوص سیاست‌های تربیتی قزلباشان در دوره صفوی نیز راجر سیوری در مقاله‌ای با عنوان «The Qizilbash, Education and the Art» که بعدها در کتاب *Iran Studies on the History of Safavid* نیز گنجانده شد، به برخی سیاست‌های آموزشی شاهان صفوی در قبال قزلباشان اشاره کرده و معرفی مختصری از صادقی بیگ افشار ارائه داده است. با این حال، این اثر بسیار مختصر است. از همین رو، پژوهش حاضر برای نخستین بار به بررسی دقیق و نظام‌مند دوران حیات صادقی و چگونگی شکل‌گیری شخصیت هنری و ادبی او در بستر فرهنگی و تربیتی عصر صفوی می‌پردازد. لازم به ذکر است این پژوهش به بررسی کارنامه هنری صادقی نمی‌پردازد و اگرچه آژند در تألیف بخش زندگانی صادقی در کتاب خود با عنوان «صادقی بیگ افشار» برخی مطالب ولش را تکرار کرده؛ اما برای بررسی کارنامه هنری صادقی بهترین منبع است.

۳. روش پژوهش

این مقاله از یک رویکرد تحلیلی - توصیفی بهره می‌گیرد که بر خوانش دقیق منابع کتابخانه‌ای استوار است. منابع اصلی با رویکردی انتقادی و تطبیقی با دیگر منابع بررسی می‌شوند و هدف اصلی آن فراهم کردن مقدمه‌ای تقریباً نزدیک به احوال، اندیشه‌ها و وجوه گوناگون هنرهای صادقی و روشن ساختن برخی برداشت‌های نادرست درباره شخص صادقی و تاریخ فرهنگی قزلباشان در عصر صفویه است.

۴. آموزش قزلباشان در نظام تربیتی صفویه و جایگاه

صادقی

صادقی در تبریز و در یک خانواده نظامی قزلباش به دنیا آمد گروهی که وظیفه اصلی آنان در ساختار سیاسی - نظامی دولت صفوی، جنگاوری و خدمت نظامی بود. صادقی خود نیز تصریح می‌کند که در سال‌های آغازین جوانی، همچون نیاکانش، آداب و سنت‌های نظامی خاندان خویش را دنبال می‌کرده است (صادقی کتابدار، نسخه خطی کتابخانه مرکزی تبریز: ۹۳۴). از همین رو، دیدگاه غالب در میان مورخان و پژوهشگران آن است که صادقی در دوران نوجوانی و جوانی صرفاً به فعالیت‌های نظامی اشتغال داشته و روی آوردن او به دانش‌اندوزی و هنرآموزی را به پس از سی و دوسالگی و ترک خدمت قزلباشی نسبت داده‌اند (ولش، ۱۳۸۹: ۶۶؛ آژند، ۱۳۸۶: ۱۸).

با این حال، چنین برداشتی با شواهد تاریخی و ادبی هم‌خوانی ندارد. گزارش‌های خود صادقی نشان می‌دهد که احتمالاً وی در همین سال‌ها به درجه‌ای از توانایی و شهرت ادبی و هنری دست یافته بود که

(دارابی اصطهباناتی، ۱۳۹۱: ۳۴۳) و او را «وحیدالعصر در هر باب» خوانده‌اند (نصرآبادی، ۱۳۱۷: ۵۷).

باوجود چنین جایگاه برجسته‌ای، خدمات علمی، ادبی و هنری صادقی در تاریخ‌نگاری هنر ایران کمتر مورد توجه قرار گرفته و آثار او غالباً با بی‌اعتنایی یا تأخیر در انتشار مواجه بوده است. در اندک پژوهش‌های انجام‌شده نیز، به سبب غلبه برخی دیدگاه‌های نادرست در تاریخ‌نگاری ایران - به‌ویژه در باب قزلباشان - و نیز فقدان آگاهی کافی از سیاست‌های تربیتی شاهان صفوی درباره این گروه، همراه با ناآگاهی از آموزش‌ها و تربیت علمی و هنری صادقی در دوران کودکی، نوجوانی و جوانی و پیش از سال‌های آوارگی، تصویری دقیق و منسجم از سیر زندگی و شکل‌گیری شخصیت او ارائه نشده است. افزون بر این، فرض نادرست گرایش صادقی به دانش و هنر پس از ترک خدمت قزلباشی در دهه چهارم زندگی، همراه با خلط و جابه‌جایی سفرهای او، موجب آشفتگی در بازسازی روند تطور زندگانی صادقی بیگ شده است. این کم‌دقتی‌ها نه تنها به کژفهمی درباره شخصیت و جایگاه صادقی انجامیده، بلکه در برخی موارد به برداشت‌های نادرست از بخشی از تاریخ فرهنگی قزلباشان و دوره صفویه نیز دامن زده است.

پژوهش حاضر، بدون ورود تفصیلی به نقد تمامی این آرا و دیدگاه‌ها، می‌کوشد با تکیه بر منابع معتبر تاریخی و ادبی عصر صفوی و به‌ویژه براساس اشارات مستقیم خود صادقی در آثاری چون مقدمه کلیات، قانون‌الصور، مجمع‌الخواص، منشآت فارسی و ترکی، اشعار، مقالات و حکایات، و نیز دیگر گزارش‌های معتبر تاریخی، تصویری مستندتر و دقیق‌تر از تاریخ فرهنگی قزلباشان، چگونگی شکل‌گیری شخصیت هنری صادقی و سیر تطور زندگانی صادقی بیگ افشار ارائه دهد. لذا در همین راستا این سؤالات مطرح شده‌اند: ۱. صادقی براساس آثار خود او و منابع معتبر عصر صفوی چه هویت، جایگاه و نقش فرهنگی - هنری داشته است؟ ۲. چه عوامل تاریخی موجب ایجاد روایت‌های نادرست درباره او در پژوهش‌های معاصر شده است؟

۲. پیشینه پژوهش

در پژوهش‌های انجام‌شده درباره صادقی، از نخستین آن‌ها توسط محمدعلی تربیت در سال ۱۳۱۰ تا نوشته‌ها و مقالات پژوهشگرانی چون امیرخیزی، خیام‌پور، استوری، قاضی‌اف، علی‌زاده، هوارت، دهخدا، گنجه‌ای، آقابزرگ طهرانی، سچوکین، دانش‌پژوه، افشار، گلچین معانی و دیگران، اگرچه هر یک حاوی داده‌هایی ارزشمند درباره صادقی هستند، اما به دلیل اتکای محدود به منابع دست اول و فقدان رویکردی جامع به زندگی، آموزش و جایگاه فرهنگی او، نتوانسته‌اند تصویری روشن و منسجم از شخصیت و سیر زندگانی وی ارائه دهند.

در این میان، اثر آنتونی ولش با عنوان *Artists for the Shah: Late Sixteenth-Century Painting at the Imperial Court of Iran* (۱۹۷۶م/۱۳۵۵ش) - که در ایران با عنوان نگارگری و حامیان صفوی ترجمه شده است - نقطه عطفی در مطالعات مربوط به صادقی به‌شمار می‌آید؛ اما باوجود نوآوری و جامعیت ظاهری، به سبب آشنایی ناکافی نویسندگان با برخی از منابع تاریخی و ادبی فارسی و نیز فقدان

۴-۱. نام، تخلص، تولد و تبار صادقی

در منابع، نام او گاه «صادق» و گاه «صادقی» ضبط شده است. ولش مدعی است که نام «صادق» در اغلب طرح‌های او ظاهر می‌شود و نام «صادقی» در نقاشی‌هایش آمده است (ولش، ۱۳۸۹: ۱۲۹). با این حال، به نظر می‌رسد نام اصلی او «صادق» و تخلصش - چنان که خود در منشآت، اشعار و آثارش تصریح کرده «صادقی» بوده است. افزون بر این، به سبب تعلق به طبقه قزلباش و پیشینه نظامی‌گری، به «صادقی‌بیگ» و به دلیل اشتغال در کتابخانه سلطنتی به «صادقی کتابدار» نیز شهرت داشته است.

تولدش «در دارالسلطنه تبریز قریب به محله ورجو» واقع شده با این حال، او یا دیگر منابع، تاریخ دقیق تولدش را ذکر نکرده‌اند. اما با توجه به اشاره صادقی در مقدمه کلیات آثار خود در سال ۱۰۱۰ق که عمرش «به پایه عشره هفتم رسیده»؛ لذا می‌توان تولد وی را در حدود سال ۹۴۰ق در نظر گرفت. با این حال اوحدی بلیانی در تذکره خویش نقل می‌کند که صادقی را «دیدمش در اواخر حیات که در سن هشتاد و پنج‌سالگی شروع کرده تصریف زنجانی و کافیه می‌خواند...» (اوحدی بلیانی، ۱۳۸۹: ۲۳۳۱) که در این صورت و با توجه به فوت صادقی در سال ۱۰۱۸ق تولد او می‌بایستی در سال ۹۳۳ق اتفاق افتاده باشد.

در خصوص خاستگاه و تبار ایلی صادقی، تمام منابع تاریخی با نسب افشار از او یاد کرده‌اند،^۱ اما صادقی در هیچ یک از آثارش خود را افشار معرفی نکرده^۲ است. او در مقدمه کلیات آثارش، خود را از «اتراک خدابنده‌لو» که «از دیار شام به متابعت و معاونت به اراده خود روی به درگاه عالی پناه آوردند» (صادقی کتابدار، نسخه خطی کتابخانه مرکزی تبریز: ۳) یعنی «شاملو» معرفی کرده است. صادقی همچنین در قطعه‌ای ترکی با مطلع «ای قورچی‌باشی، ای ستم اهلینه پیشوا» خطاب به الله قلی بیگ قاجار قورچی باشی، خود را «شاملو» معرفی کرده است:

من شاملو فقیری‌یم و سن قجر بگی

سن اهل شرسن و سنه بیر اهل شر گرک

با این همه باید توجه داشت که خدابنده‌لو یا خربنده‌لو^۳ در اصل یکی از تیره‌های ایل افشار بوده‌اند که به سبب سکونت در سرزمین شام، به «شاملو» نیز شهرت یافته بودند (اسکندریبیگ ترکمان، ۱۳۸۷: ۹۷۱، ۹۹۷؛ سومر، ۱۳۷۱: ۲۰۸). این طایفه، همراه با گروهی از ایلات دیگر، در روزگار شاه اسماعیل صفوی وارد ایران شدند و عمدتاً در آذربایجان و عراق عجم اسکان یافتند.

در شام با باقی‌چلبی، ادیب نامدار و نایب قاضی حلب، و در عراق عرب با عهدی بغدادی و دیگر ادیبان و دولت‌مردان بغداد مجالست و مصاحبت داشته است (صادقی کتابدار، ۱۳۲۷: ۳۳-۳۴، ۱۱۶، ۱۲۷، ۲۸۱). این شواهد به‌روشنی نشان می‌دهد که صادقی پیش از کناره‌گیری از خدمت نظامی، از آموزش‌های ادبی و هنری برخوردار بوده و نمی‌توان آغاز شکل‌گیری دانش و مهارت‌های او را به دهه چهارم زندگانی‌اش محدود ساخت.

یکی از عوامل شکل‌گیری این برداشت نادرست در میان برخی پژوهشگران، تصور ساده‌انگارانه‌ای است که قزلباشان را صرفاً گروهی نظامی و فاقد هرگونه آموزش علمی و فرهنگی می‌دانند. این در حالی است که وجود شمار قابل‌توجهی از شاعران، هنرمندان و موسیقی‌دانان قزلباش در عصر صفوی، همراه با گزارش صریح شرف‌خان بدلیسی درباره شیوه تربیت فرزندان امرای قزلباش، نشان می‌دهد که دست‌کم فرزندان امیران بلندپایه قزلباش از نظامی‌تربیتی همه‌جانبه برخوردار بوده و فراتر از یک نیروی نظامی صرف پرورش می‌یافتند. به دلیل اهمیت این گزارش، نقل آن عیناً ضروری به نظر می‌رسد: «چون عادت پادشاه مغفور شاه‌طهماسب چنان بود که اولاد امرا و اعیان خود را در صغر سن به حرم خاص خود برده در سلک شاهزادگان اختصاص داده به مخادیم ذوی الاحترام می‌داد در تربیت و رعایت دقیقه نامرعی نمی‌گذاشت به تعلیم قرآن و خواندن احمان شرعیه و تقوی و طهارت تحریض کرده به مصاحبت مردمان دین‌دار و کسان به امانت اختیار ترغیب می‌فرمود و دائم ایشان را از اختلاط مردم مفسد کج طبع شریب بدنفس فاسق مانع آمده خدمت علما و فضلا بدیشان تفویض می‌نمود و چون به حد رشد و تمیز می‌رسیدند به فنون سپاهی‌گری و تیر انداختن و چوگان باختن و اسب تاختن و قوانین سلحشوری و قاعده انسانیت و آدمگری می‌آموخت و می‌گفت گاهی به صنعت نقاشی نیز مقید باشید که سلیقه را سرراست می‌کند» (بدلیسی، ۱۳۷۷: ۴۵۰-۴۴۹).

این سند نشان می‌دهد که بخشی از فرزندان امرای قزلباش، هم‌زمان با شاهزادگان و فرزندان اعیان و وزیران، باهدف آموزش و تربیت صحیح به دربار راه می‌یافتند و افزون بر پرورش جسمانی، شامل آموزش‌هایی چون کمانگیری، سوارکاری و شمشیرزنی، تعلیمات کامل دینی، ادبی و هنری نیز دریافت می‌کردند (ابوالقاسمی و دیگران، ۱۴۰۳). بنابراین، تصویری که برخی پژوهش‌ها از قزلباشان به‌عنوان گروهی صرفاً نظامی و فاقد تربیت فرهنگی ارائه کرده‌اند، با شواهد تاریخی موجود سازگار نیست.

بودند و بعدها به اتحادیه آق قویونلو پیوستند (بدلیسی، ۱۳۷۷: ۱۶۴؛ سومر، ۱۳۷۱: ۲۱۰). دون ژوان از این نام به‌صورت خرمندلو و یکی از سی و دو طایفه مهم قزلباش یاد کرده است (اروج بیگ بیات، ۱۳۳۸: ۶۸-۶۷). گروه عمده‌ای از آن‌ها در دوران صفوی در اطراف هرسین و اسداباد همدان ساکن بودند و نام چند تن از امرای آن‌ها چون شاه‌علی سلطان، میرزا علی سلطان، حسین بیگ، خاندانقلی و الوندخان نیز یاد شده است (افوخته‌ای نطنزی، ۱۳۷۳: ۸۶، ۲۸۹؛ اسکندریبیگ ترکمان، ۱۳۸۷: ۶۶۱، ۹۷۰-۹۷۱، ۹۹۷؛ منجم یزدی، ۱۳۶۶: ۲۶۵، ۲۹۵، ۴۰۵).

۱. حتی اسکندریبیگ ترکمان اگرچه در متن کتاب، ایل خدابنده‌لو را از تیره‌های شاملو نوشته است (اسکندریبیگ ترکمان، ۱۳۸۷: ۹۷۱، ۹۹۷). اما در هنگام نقل حیات صادقی او را با لقب افشار یاد می‌کند.

۲. در متن نسخه خطی «رساله حظیات» محفوظ در کتابخانه برلین که نسخه متأخری است و توسط ایرج افشار تصحیح شده، صادقی افشار قید شده است (افشار، ۱۳۸۲: ۱۵۳) اما در نسخه قدیمی رساله حظیات محفوظ در کتابخانه تبریز تنها صادقی آمده است.

۳. اصل این کلمه به صورت خربنده‌لو است که در ابتدا ساکن حوالی حلب و ملاطیه

۴-۲. صادقی و آموزش‌های کودکی

اشارات صادقی در آثارش نشان می‌دهد که او در کودکی اگر نه مستقیماً در دربار، دست‌کم در محیط خانواده، آموزش‌های لازم در زمینه شعر و ادبیات را فراگرفته بود. وی که به گفته خود از خانواده‌ای صاحب‌منصب و ملازم در پایه سریر اعلی بود «از هفت‌سالگی..... {در} اکتساب صنوف ضروریه و فنون عجیبه و غریبه» سعی بلیغ می‌کرد به گونه‌ای که در «اکثر از آن‌ها به‌نحوی از قوت به فعل آمده که مابین الاقران شهرت تمام دارد؛ بلکه دستورالعمل هر ذوفنونی است» (صادقی کتابدار، نسخه خطی کتابخانه مرکزی تبریز: ۵) در واقع او در کودکی آن‌قدر تعلیم دیده بود که در ده‌سالگی و به هنگام ملاقات با میرقربی شاعر در ابرکوه او را از اشتباه شعری که بدان مرتکب شده بود آگاه کند (صادقی کتابدار، ۱۳۲۷: ۸۵).

۴-۳. آموزش‌های صادقی در جوانی

صادقی در دوران جوانی، هم‌زمان با نظامی‌گری به شیوه قزلباشان و «باوجود خدمت و ملازمت سلاطین و کوشش بزم و رزم»، در فراگیری علوم و فنون ادبی نیز کوشا بود^۱.

او در اوایل جوانی نزد صابونی قزوینی و میرصنعی نیشابوری به تمرین شعر پرداخت و نزد آنان بیشتر رسائل شعری را آموخت (صادقی کتابدار، ۱۳۲۷: ۷۶-۷۵، ۱۷۹). میرصنعی از هنرمندان برجسته عصر خود بود و صادقی بارها به مهارت او در خوشنویسی، نقاشی، لاجوردشویی و دیگر فنون اشاره کرده است.

به نظر می‌رسد صادقی پس از شاگردی نزد میرصنعی، علاقه‌ای جدی‌تر به هنرهای تجسمی یافت و چنان‌که خود در *قانون‌الصور* آورده، در پی استادی بهزادی‌نسب و کامل برآمد تا سرانجام به شاگردی مظفرعلی نقاش، خواهرزاده بهزاد، نائل شد (صادقی کتابدار، نسخه خطی کتابخانه مرکزی تبریز: ۹۳۵). اسکندربیک ترکمان نیز تأکید می‌کند که صادقی «در آغاز جوانی ذوق مشق نقاشی یافته، ملازمت شبانه‌روزی نادرالصری استاد مظفرعلی اختیار نمود ... و در شاگردی او به مرتبه کمال ترقی نمود» (اسکندربیک ترکمان، ۱۳۸۷: ۱۷۵).

اگرچه منابع به تقدم و تأخر دقیق استادان صادقی اشاره نکرده‌اند، اما با توجه به جایگاه مظفرعلی به‌عنوان یکی از ارکان اصلی کتابخانه سلطنتی و فرمان شاه‌طهماسب مبنی بر امضای آثارش با عنوان «نقاش شاهی»، بدیهی است که شاگردی نزد او بدون طی مراحل مقدماتی ممکن نبوده است. از این‌رو، صادقی ناگزیر پیش از ورود به حلقه مظفرعلی، نزد استادانی چون صابونی، میرصنعی و دیگران آموزش دیده بوده است (صادقی کتابدار، ۱۳۲۷: ۷۶-۷۵).

نکته مهم در خصوص آموزش‌های صادقی در دوران جوانی و پیش از دوران قلندری و یا به گفته بعضی آوارگی او آن است که با بررسی

دقیق آثارش می‌توان دریافت که وی پس از کسب آموزش‌های لازم در حوزه‌های هنر و ادبیات، راهی عراق و شام شده است. در غیر این صورت، حضور فعال او در محافل فرهنگی این مناطق در دوره اقامتش در قلمرو عثمانی و نیز ملاقات و مصاحبتش با فرهیختگان صاحب‌منصب، شاعران و ادبای برجسته عثمانی در بغداد و حلب - از جمله عهدی بغدادی، باقی چلبی، محمدپاشا، قلیچ‌بیگ و دیگران - به‌سختی قابل توجیه خواهد بود.

نکته دیگر، خارج کردن صادقی از لباس قلندری و ملازم‌ساختن او توسط امیرخان ترکمان، حاکم فرهنگ‌دوست همدان (حک. ۹۶۸-۹۸۰ق) است. اگر صادقی در این مقطع شخصیتی فرهیخته، هنرمند و ادیب نبود و صرفاً به‌عنوان قزلباشی ساده شناخته می‌شد، دلیلی نداشت که امیرخان او را به ملازمت خود برگزیند؛ چه آنکه سرباز ساده‌بودن به‌خودی‌خود امتیاز یا افتخار ویژه‌ای محسوب نمی‌شد. از این‌رو، به نظر می‌رسد امیرخان در واقع هنرمندی شاعر و صاحب فضل را به درگاه خود فراخوانده و تحت حمایت خویش قرار داده است. مؤید این امر آن است که صادقی، چنان‌که در ادامه نیز خواهد آمد، در دوران اقامت خود در همدان به تعلیم و تدریس شعر و نقاشی نیز اشتغال داشته است.

۵. دوران قلندری

آموزش‌ها و تعلیمات صادقی تا اندکی پس از بیست‌سالگی و پیش از سال‌های ۹۶۳-۹۶۲ق ادامه داشت؛ اما قتل پدر و به یغما رفتن میراث خانوادگی، موجب نابسامانی شدید زندگی او شد (صادقی کتابدار، نسخه خطی کتابخانه مرکزی تبریز: ۴-۳). صادقی، چون دید اندوخته پدر به کلی از میان رفته و تنگدستی بر او مستولی شده است، در پی آن برآمد تا به حمایت بزرگی پناه برد، اما چون به مقصود نرسید، ناچار رنج سفر را بر خود هموار کرد؛ ترک مصاحبت یاران و خویشان گفت و با حالی پریشان، روی به مسافرت نهاد و دل از مهر زادگاه خویش برکند. البته به نظر می‌رسد در این تصمیم، تغییر پایتخت از تبریز به قزوین در سال ۹۶۲ق و توبه نضوح شاه طهماسب و عدم حمایت از شعرا و هنرمندان و کسادشدن بازار هنر نیز تاثیر داشته است. به قول اسکندربیک ترکمان: «در کار نقاشی رواجی نبود و زمانه برحسب آرزویش دوران نمی‌کرد» (اسکندربیک ترکمان، ۱۳۸۷: ۱۱۷۵)، و لذا «ترک این کار کرده با درویشان و قلندران درآمیخته از جمله ایشان گشت» (واله اصفهانی، ۱۳۷۲: ۴۶۸). صادقی نیز خود به این مساله اشاره کرده و می‌نویسد: «چون سعادت‌مندی یا صاحب دولتی که ظل جناح مرحمت و هواداری بر سر این افتاده کوی بی‌اعتباری بگستراند و دست معاونت و تربیت در کمر این بیچاره استوار سازد پیدا نشد لاعلاج ترک مصاحب اقارب گفته سرای سینه از متاع محبت آن

۱. صادقی تا پایان زندگانی خود تحت تأثیر رسم نظامی‌گری و شیوه قزلباشی قرار داشت و حتی در ایامی که دست از این نوع زندگی کشیده و به هنر روی آورده بود گاهی طبع قزلباشی او به جوش می‌آمد و شجاعت‌های بی‌عقلانه از او سر می‌زد. یکی از این شجاعت‌هایش در دهه ششم زندگانی خود و در هنگام حضور در استرآباد در اواخر سلطنت سلطان محمد خدابنده است که به گفته اسکندربیک ترکمان: «به

قوم پرداختم و برگ سفر ساختم» (صادقی کتابدار، نسخه خطی کتابخانه مرکزی تبریز: ۴).

۵-۱. سفر به شروان و شام (ح ۹۶۷-۹۶۳ق)

صادقی بنا بر اشاراتی که در یکی از قصاید خود در مقالات و حکایات آورده، به احتمال نخست به شروان و گنجه سفر کرده است (صادقی کتابدار، نسخه خطی کتابخانه مرکزی تبریز: ۱۰۸، ۴۴۹). وی در گنجه از جوانی تبریزی که مرتکب قتل شهنشاهی شده بود حمایت می‌کند و پس از بازگشت به تبریز، مدتی با او به شب‌گردی و زورگویی می‌پردازد. پس از این دوره، رهسپار شام، سرزمین نیاکان خود، می‌شود و در فاصله سال‌های ۹۶۳ تا ۹۶۷ق مدتی را در آن دیار می‌گذراند.

صادقی در اثر منظوم مقالات و حکایات که به تصریح خود «به شرح حال او نامزد است» و در وزن و شیوه‌ای متأثر از مخزن‌الاسرار نظامی و بوستان سعدی سروده شده، در قصیده‌ای به اوضاع دشوار خود در آغاز ورود به حلب اشاره می‌کند و از تنگدستی و سختی معیشتی سخن می‌گوید که مدتی ناچار به تحمل آن بوده است.

مرا در حلب عشرت آمد به سر که بودم تهی دست از سیم و زر ز تنگی دلم آن چنان تنگ شد که بیرون نیارستم از تنگ شد روزی با خود اندیشیده است که با وجود این همه مایه صنعت و توانایی، گذراندن روزگار به بینوایی کاری است دور از جاده عقل، از این‌رو تصمیم می‌گیرد از فردای آن روز دست‌به‌کار شود، بر رنج‌دست خویش تکیه کند و از هنر و فضل خود بهره‌گیرد (صادقی کتابدار، نسخه خطی کتابخانه مرکزی تبریز: ۴۵۲-۴۵۱). سپس در ادامه چنین می‌گوید:

ترا عقل دادند و فضل و هنر که باشی به صیدافکنی شیر نر
نه چون روبه شل شوی جایگیر خوری ریزه جیفه گرگ و شیر
چنان در دلم این سخن کرد جای که نشناختم پا ز سر، سر ز پای
سحر نخل دانش برافراختم حلب را بهشت هنر ساخت
جهان را همی دادم از طرح نو زمانی و ارزنگ بردم گرو
مهانم به عزت سرافراختند کهانم به خدمت کمر ساختند
به آن روزی دو شد چنان شهرتم که بر کامرانی نبد فرصتم
او در این ابیات صراحتاً استفاده از فضل و هنر خود تأکید کرده است و با خود می‌گوید چگونه با وجود این همه مایه صنعت، روزگار به بینوایی می‌گذراند پس باید دست به کار زده و از هنر و فضل خود استفاده کند. صادقی در حلب به دلیل انداختن طرح‌های نو و ارزنگی و نشان‌دادن هنر خود که نزد مظفرعلی، میرصنعی و دیگر اساتید آموخته بود به آن چنان عزت و اعتباری می‌رسد که بسیاری به خدمتش می‌شتابند به طوری که از شهرت فراوان فرصتی بر کامرانی نداشته است. یکی از همین افراد که در نتیجه همین هنر و شهرت، با او دوست و مصاحب می‌شود «باقی چلبی» است که مابین سال‌های ۹۶۳ الی ۹۶۷ ق نایب قاضی حلب بود (صادقی کتابدار، ۱۳۷۲: ۱۱۶).

۵-۲. صادقی در عراق عرب (ح ۹۶۷-۹۷۶ق)

صادقی احتمالاً با برکناری باقی چلبی و یا اندکی بعد از آن از سوریه به عراق عرب می‌رود و چند سالی را در آنجا می‌گذراند. او در این مدت با شعرای معروف و دولتمردان عثمانی در عراق ارتباط یافت و با آنها در تعامل و معاشرت بود. از جمله با مولانا عهدی بغدادی (متوفی ۱۰۰۲ق) شاعر و مؤلف تذکره گلشن شعرا مصاحبت داشت (صادقی کتابدار، ۱۳۲۷: ۲۸۱). با توجه به اینکه عهدی بغدادی در بین سال‌های ۹۶۰ الی ۹۷۱ ق به سیاحت می‌پرداخت و در بغداد به سر نمی‌برد لذا ملاقات صادقی با عهدی می‌بایستی بعد از سال ۹۷۱ ق اتفاق افتاده باشد. صادقی همچنین با محمدپاشا^۱ (متوفی ۱۰۰۰ق) فرزند اسکندر پاشا (متوفی ۹۷۸ق) حاکم بغداد در طی سال‌های ۹۷۶-۹۷۳ق آشنا شده و یک بار همراه وی به زیارت مزار امام حسین علیه‌السلام مشرف می‌شوند (صادقی کتابدار، ۱۳۲۷: ۳۴-۳۳).

صادقی بیگ مدتی در عتبات عالیات بیمار شد و چندی نزد قلیچ بیگ خواهرزاده فرحشاد چلبی کاتب دیوان بغداد گذراند. قلیچ بیگ برای بهبود حال وی نهایت تلاش خود را کرد و حتی برای رفع ملال وی بزمی از می و معشوق بیاراست و بدین ترتیب او را دلجویی کرد (صادقی کتابدار، ۱۳۲۷: ۱۲۷). وی در نجف اشرف با مولانا سحابی استرآبادی که به مدت هفده سال در آنجا به ریاضت مشغول بود، آشنا شد؛ با این حال، به گفته صادقی، به سبب برخی رفتارهای ناپسند نفسانی مریدان سحابی، پیروانش به تدریج از گرد او پراکنده شدند (صادقی کتابدار، ۱۳۲۷: ۳۰۵-۳۰۴).

۶. صادقی در همدان (ح ۹۷۶-۹۸۰ق)

در اواخر حکومت اسکندریپاشا در عراق عرب (حک. ۹۷۶-۹۷۳ق)، امیرخان ترکمان حاکم فرهنگ‌دوست همدان (حک. ۹۶۸ق - ۹۸۰ق) از حال صادقی که در زمره قلندران سیاحت و دوارن می‌نمود «خبر یافته او را از لباس قلندری بیرون آورده ملازم خود کرد» (اسکندر بیگ ترکمان، ۱۳۸۷: ۱۷۵). صادقی نیز در برخی اشعارش به این مسئله اشاره کرده است:

هزار شکر که از لطف خان شیعه شعار

سوار توسن اقبال گشتم آزادبار

عنان توسن اقبالم اوفتاد به کف

گسست بختی اقبال را زمانه مهار

کمیت عزتم از فیض لطف او شد رام

سمند دولتتم از خوشدلی گرفت قرار

امیرخان از امیران هنردوست زمان خود بود و صادقی در یکی از

ابیات خود به آن اشاره کرده:

که به نزد تو هنرمند بود صدرنشین

بی هنر را ندهی جای به جز صف نعال

(صادقی کتابدار، نسخه خطی کتابخانه مرکزی تبریز: ۱۰۵).

۱. صادقی در قصیده ای احمدیگ برادر بزرگتر محمدبیگ را مدح کرده است (صادقی کتابدار، نسخه خطی کتابخانه مرکزی تبریز: ۱۰۴-۱۰۳).

وی همچنین به دستور امیرخان، دیوان سوسنی بیگ ترکمان را که بعد از مرگش ناتمام مانده بود را به اتمام رسانید (صادقی کتابدار، ۱۳۲۷: ۱۱۸). صادقی در همدان به کسب و یادگیری بعضی فنون از جمله فن معما نیز پرداخت و از مولانا فضایی همدانی به عنوان معلم خویش در فن معما یاد کرده است.^۱ او احتمالاً مدتی نیز از محضر قاضی ابراهیم حسنی، متکلم و فقیه بزرگ دوران صفوی نیز بهره برده است؛ زیرا در قصیده‌ای او را مدح گفته و در عنوان قصیده آمده در مدح معلم خود قاضی ابراهیم گوید (صادقی کتابدار، نسخه خطی کتابخانه مرکزی تبریز: ۱۱۴-۱۰۱).

رابطه صادقی با برخی هنرمندان در همدان چون میرعزیز کمانچه‌ای، برادر استاد زیتون نوازنده معروف عصر شاه طهماسب چندان مناسب نبود. صادقی بیگ از استعداد او در ساززندن، تعداد فراوان تصنیف‌هایی که ساخته بود و اطلاعات وی از هیأت و نجوم تعریف کرده است؛ همچنین درباره برادرخواندگی خود با او و خواهج‌تاشی با وی در ملازمت امیرخان ترکمان سخن به میان آورده؛ اما بعد از چندی کدورتی میان آن‌ها به وجود آمده است. امیرخان مسئله را پیگیری می‌کند و به محق بودن صادقی رأی می‌دهد. اما از قضا، چند روز بعد که میرعزیز عازم اصفهان بوده به دست راهزنان کشته می‌شود. مدعیان صادقی را متهم می‌کنند که در این ماجرا دست داشته و هیاهویی راه می‌اندازند؛ ولی معلوم می‌شود که میرعزیز به چه طریقی کشته شده و اتهام از صادقی برداشته می‌شود (صادقی کتابدار، ۱۳۲۷: ۱۲۸).

۷. صادقی در قزوین (۹۸۰-۹۹۳ق)

صادقی بعد از عزل حامی خود، امیرخان ترکمان از حکومت همدان در سال ۹۸۰ ق، از همدان خارج و راهی قزوین پایتخت صفویه می‌شود. صادقی در ضمن یکی از قصایدش در مدح امیرخان به شیوع قحطی در همدان بعد از رفتن خان اشاره می‌کند:

بلندمرتبه خان سپهر استیلا

به دولت از همدان چون نمود نقل مکان

فتاد قحطی نان آنچنان درین کشور

که شرح آن به زبان عجب که توان

(صادقی کتابدار، نسخه خطی کتابخانه مرکزی تبریز: ۱۰۲).

نگاره‌ای از صادقی در نسخه گرشاسب‌نامه اسدی وجود دارد که در سال ۹۸۱ ق انجام یافته و نشان می‌دهد وی در این سال در قزوین حضور داشته است (ولش، ۱۳۸۵: ۷۳). در این سال‌ها کتابخانه سلطنتی فعال نبود و سفارش‌دهنده این اثر مشخص نیست. با فوت شاه طهماسب در سال ۹۸۴ ق، شاه اسماعیل دوم بر تخت سلطنت نشست. او، مجدداً امور هنری کتابخانه سلطنتی را سروسامان بخشید و هنرمندان بسیاری را در آنجا گرد آورد. شاهنامه ناتمام اسماعیل دوم

در دوران حکومت این امیر ترکمان، همدان به یکی از مراکز ادبی و فرهنگی در ایران تبدیل شد. صادقی در تذکره خویش نام حدود چهل تن از شعرا و هنرمندان همدانی را ذکر کرده که برخی از آن‌ها جزء مشاهیر دوران صفوی‌اند. صادقی تا پایان حکومت امیرخان ترکمان در سال ۹۸۰ ق (منشی قمی، ۱۳۹۴: ۵۷۹) در همدان باقی ماند و به پاداش عنایات مبدوله خان مزبور قصاید غرای فراوانی در مدح وی سروده و مراتب شکرگزاری در حق وی به جای آورده است (صادقی کتابدار، نسخه خطی کتابخانه مرکزی تبریز: ۱۱۴-۱۰۱).

صادقی در دوران اقامت خود در همدان ارتباطات گسترده‌ای با نخبگان، شاعران و هنرمندان آن شهر برقرار کرد. اطلاعاتی که وی در کتاب *مجمع‌الخواص* درباره مصاحبت با برخی از اهل ادب و ارباب هنر همدانی ارائه می‌دهد، از پویایی فعالیت‌های ادبی و هنری در دوره حکومت بهرام میرزا (حاکم پیشین همدان) و نیز امیرخان ترکمان حکایت دارد. او از مولانا میرپناهی همدانی یاد می‌کند که سال‌ها با وی مصاحبت داشته و درباره او و خانواده‌اش می‌نویسد: «ارباب فهم و اصحاب طبع را رعایت می‌کنند و مجالسی برای شاعران ترتیب می‌دهند» (صادقی کتابدار، ۱۳۲۷: ۲۷۶).

از مولانا هلاکی همدانی از شاعران معروف در زمان شاه طهماسب و شاه اسماعیل دوم که ابتدا در حلقه شاعران بهرام میرزا حاکم پیشین همدان حضور داشت یاد می‌کند که کتابی با عنوان شوق و ذوق منظوم ساخته و صادقی یک بند از این مثنوی که درباره برف و سرماست و بر سر زبان‌ها افتاده بود را ثبت کرده است:

در لحاف فلک افتاد شکاف

پنبه‌ها ریخت از این کهنه لحاف

صادقی البته در جایی دیگر، هلاکی را هجو کرده و او را با محمود

پسیخانی مانند کرده است (صادقی کتابدار، نسخه خطی دانشگاه تهران، ورق ۷۵-۷۴؛ صادقی کتابدار، نسخه خطی کتابخانه ملک، ورق ۹۹-۹۸). او همچنین از خواهرزادگان هلاکی یعنی مولانا رشکی و شراری که از شعرای قزلباش و از ترکمانان بهارلوی ساکن همدان بودند نیز یاد می‌کند (صادقی کتابدار، ۱۳۲۷: ۱۹۷، ۲۹۱).

صادقی با مولانا اسد همدانی متخلص به «جانی» که در هم‌زبانی عاشقی نظیر نداشت سال‌ها مصاحب بود و خواجه آقامیر معروف به خواجه رباعی که از اکابرزاده‌های همدان بود علاقه‌ای خاص به صادقی داشته و اشعاری را که می‌سرود ابتدا برای وی می‌خوانده است. صادقی در زمان اقامتش در همدان به تدریس نقاشی و شعر نیز می‌پرداخت و علاقه‌مندان از اطراف و کناف همدان نزد او می‌آمدند و از وی نقاشی و شعر می‌آموختند. از جمله افرادی که نزد او نقاشی و تصویرسازی آموختند و افراد قابلی شدند میر ابراهیم سرکانی و موسی‌رضا نقاش همدانی بودند (صادقی کتابدار، نسخه خطی تبریز: ۸۵۰، صادقی کتابدار، ۱۳۲۷: ۹۲، ۲۵۲، ۲۷۳، ۱۹۷، ۲۹۱).

۱. صادقی در همدان فقط فن معما را از مولانا فضایی آموخته است زیرا در نسخه خطی استانبول که مرحوم خیام‌پور براساس آن کتاب *مجمع‌الخواص* را تصحیح نموده کلمات «معما تعلیمی دا» به معنای «در آموزش معما» افتاده است. در واقع اصل نوشته صادقی اینگونه است: «معما تعلیمی دا بو حقیرنینگ معلمی اپردی» یعنی در تعلیم

۱. صادقی در همدان فقط فن معما را از مولانا فضایی آموخته است زیرا در نسخه خطی استانبول که مرحوم خیام‌پور براساس آن کتاب *مجمع‌الخواص* را تصحیح نموده کلمات «معما تعلیمی دا» به معنای «در آموزش معما» افتاده است. در واقع اصل نوشته صادقی اینگونه است: «معما تعلیمی دا بو حقیرنینگ معلمی اپردی» یعنی در تعلیم

عبدالغفور لاهیجانی و علیخان میرزا استاجلو به نیکی یاد کرده است. او همچنین در رشت و لاهیجان با خلیل زرگر، طوفی تبریزی و قامتی گیلانی نیز آشنا می‌شود (صادقی کتابدار، ۱۳۲۷: ۱۷۰، ۲۳۷، ۲۳۶). صادقی از گیلان به رستمدار و سپس به استرآباد می‌رود. رستمدار بر سر راه گیلان به استرآباد قرار دارد و احتمالاً منظور صادقی در مصرع دوم بیت زیر اشاره به همین مساله دارد:

گهم به کشور شروان فکند از دلت

گهیم راهنمون شد به ملک رستمدار

(صادقی کتابدار، نسخه خطی کتابخانه مرکزی تبریز: ۱۰۸).

صادقی در استرآباد به خدمت اسکندرخان و برادرش بدرخان افشار که حکومت استرآباد داشتند می‌رسد.^۳ وی در قصیده‌ای بدرخان را مدح کرده است (صادقی کتابدار، نسخه خطی کتابخانه مرکزی تبریز: ۸۵). این دو با شورشیان سیاهپوش استرآبادی و ترکمانان صابین خانی درگیر بودند و صادقی نیز که هم‌زمان با این وقایع در استرآباد و در خدمت این دو برادر حضور داشت علی‌رغم دست‌کشیدن از شیوه قزلباشی و روی آوردن به هنر اما بنابر «مقتضای طبع ترکیت و شیوه قزلباشی» در یکی از نبردها شرکت داشت و به گفته اسکندربیک ترکمان «جلادت‌های بیعقلانه از او به ظهور رسید» (اسکندربیک ترکمان، ۱۳۸۷: ۱۷۵). وی در استرآباد، مولانا غیاث استرآبادی را نیز ملاقات می‌کند (صادقی کتابدار، ۱۳۲۷: ۲۵۰).

صادقی بعد از شکست قزلباشان و تصرف استرآباد توسط مخالفین، از استرآباد خارج و عازم یزد می‌شود (صادقی کتابدار، ۱۳۲۷: ۱۸۷). صادقی در یزد مورد عنایت حاکم قزلباش آنجا محمدبیک بایرردلو متخلص به «امانی» قرار می‌گیرد. محمدبیک از شاعران مشهور قزلباش است که دیوانی به زبان‌های فارسی و ترکی دارد. صادقی همچنین در یزد با خواجه غیاث‌الدین نقشبند از هنرمندان مطرح زمان خود، مولانا مؤمن حسین یزدی، امیرخان افشار و میرنجدی یزدی معاشرت داشته است (صادقی کتابدار، ۱۳۲۷: ۳۷، ۱۸۷، ۹۸، ۱۲۷، ۵۸؛ صادقی کتابدار، نسخه خطی کتابخانه مرکزی تبریز: ۸۲-۸۵).

۹. صادقی در خراسان

صادقی بعد از مدتی اقامت در یزد، عازم هرات مرکز خراسان می‌شود. خراسان در این زمان مرکز حامیان سلطنت عباس میرزا است که در برابر نیروهای پایتخت که طرفدار سلطنت حمزه میرزا هستند شورش کرده و عباس میرزا را به‌عنوان جانشین سلطان محمدخداوند نابینا و شورشیان تکللو و ترکمان، علم کرده‌اند. صادقی با دو هدف، یک رسیدن به خدمت عباس میرزا و دوم بهره بردن از دربار ادیب‌پرور علیقلی خان شاملو به آنجا می‌رود. علیقلی خان شاملو لله شاه عباس و حاکم هرات از امرای شعردوست و هنرپرور زمان خود و دربارش مملو از ادیبان، موسیقی‌دانان و هنرمندان بود. صادقی به هنگام گذر از یزد به هرات و

محصول کارگاه هنری قزوین در این زمان است که بعضی نگاره‌های آن توسط صادقی طراحی و اجرا شده‌اند. آژند معتقد است با توجه به تجربه پیشین صادقی در کتاب‌آرایی گرشاسب‌نامه و شاگردی نزد مظفرعلی نقاش، هدایت هنرمندان در باب کتاب‌آرایی شاهنامه برعهده او بوده است (آژند، ۱۳۸۶: ۲۴-۲۳).

با فوت شاه اسماعیل ثانی و روی کار آمدن شاه محمد خداوند، ابوالمعصوم میرزا ترکمان به ریاست کتابخانه سلطنتی برگزیده شد و صادقی نیز از عمله و هنرمندان کتابخانه شد. نسخه‌ای از حبیب‌السیر خواندمیر که در سال ۹۸۷ ق استنساخ و کتاب‌آرایی شده، در دست است که بعضی از آثار رقم‌دار صادقی در آن دیده می‌شود. این نسخه برای شخصی به نام میرزا ابوطالب بن علاءالدوله از حامیان هنر، کتاب‌آرایی شده است (ولش، ۱۳۸۹: ۷۶).

صادقی در همین سال‌ها سفری به تهران و ری داشته و در آنجا به ملاقات محمدبیک تکللو متخلص به «مذاقی» که از طرف مسیب‌خان تکللو داروغه تهران بود می‌رود (صادقی کتابدار، نسخه خطی کتابخانه مرکزی تبریز: ۱۰۵۵-۱۰۳۹). محمدبیک تکللو از امرای قزلباش در زمان شاه سلطان محمد خداوند و نوه قراجه سلطان تکللو حاکم همدان در اواخر حکومت شاه‌اسماعیل و اوایل حکومت شاه‌طهماسب است که در سال ۹۳۲ ق در نبرد سکسنجک کشته شد (عبدی‌بیک شیرازی، ۱۳۶۹: ۶۲). صادقی در مجمع‌الخواص نیز از او یاد کرده است. تاریخ این ملاقات دقیقاً مشخص نیست اما بایستی در یکی سال‌های ۹۸۵ ق الی ۹۹۴ اتفاق افتاده باشد که ولایت ری در اقطاع مسیب‌خان تکللو قرار داشته (اسکندربیک ترکمان، ۱۳۸۷: ۱۲۶۳) و محمدبیک از طرف وی حاکم تهران بوده است.^۱

۸. صادقی در گیلان، رستمدار، استرآباد و یزد

صادقی، لاقلاً تا سال ۹۹۱ ق در قزوین بوده است زیرا در منشآت خود اشاره می‌کند هنگامی که حمزه میرزا در رمضان سال ۹۹۱ ق در سفر مشهد مقدس بود، قرار شد تا او را از قزوین فراخوانده مأمور تجدید و مزین کردن بارگاه و سقف حرم امام رضا (ع) نمایند (صادقی کتابدار، ۱۴۰۴: ۴۴). به نظر می‌رسد صادقی بعد از شورش قبایل قزلباش تکللو و ترکمان و تصرف قزوین^۲ پایتخت سلطان محمد خداوند در سال ۹۹۳ ق از قزوین خارج و عازم دارالمرز گیلان می‌شود:

کردم از بیم حادثات سفر مسکنی خواستم به ماوایی
سوی گیلان شدم ز ملک عراق که درو کرده امن ملجایی
وه چه گیلان بهشت روی زمین اسفلی در مقام اعلائی
(صادقی کتابدار، نسخه خطی کتابخانه مرکزی تبریز: ۱۶).

صادقی در تذکره مجمع‌الخواص نیز از شورش قزلباشان به‌صورت فترت و نفرت (بوزوقلو و تنفر) یاد کرده است (صادقی کتابدار، ۱۳۲۷: ۲۳۳، ۶۶). وی در هنگام اقامت در گیلان، از مهمان‌نوازی و غریب‌نوازی

۲. برای بررسی این اتفاقات بنگرید به (منشی قمی، ۱۳۹۴: ۸۱۷-۸۰۰).

۳. اسکندربیک ترکمان، بدریگ و مولف رساله قزلباشان اسکندربیک را حاکم استرآباد نوشته اند.

۱. اسکندر بیگ ترکمان نیز در وقایع سال ۹۸۸ ق از درگیری تکللوهای ری به رهبری محمدبیک مذاقی با شاهقلی سلطان قارنجه اغلی استاجلو خبر می‌دهد (اسکندربیک ترکمان، ۱۳۸۷: ۲۶۳).

م احتمالاً برکناری صادقی در فاصله کمی بعد از تألیف اول گلستان هنر در سال ۱۰۰۶ ق اتفاق افتاده که در آنجا منشی قمی از صادقی به عنوان رییس کتابخانه سلطنتی شاه عباس یاد می‌کند (منشی قمی، ۱۳۵۲: ۱۵۲)؛ اما منجم یزدی در هنگام ذکر وقایع سال ۱۰۰۷ ق از صادقی به عنوان کتابدار عتیق یاد می‌کند (منجم یزدی، ۱۳۶۶: ۱۷۰) و این نشان از آن دارد که صادقی در حد فاصل این مدت از ریاست کتابخانه سلطنتی کنار گذاشته شده است. صادقی اگرچه از منصبش محروم شده بود اما تا پایان عمر موجب و دستمزدش را از دربار دریافت می‌کرد (اسکندربیک ترکمان، ۱۳۸۷: ۱۱۷۵).

به نظر می‌رسد اتهام دزدیدن برخی آثار کتابخانه سلطنتی همچون تابلوی نقاشی جنگ تیمور با تقتمش‌خان و فروش آن توسط صادقی (جهانگیر گورکانی، ۱۳۵۹: ۳۲۳). در بی‌اعتبار شدن او نزد شاه عباس تأثیر داشته و همان‌گونه که ولش معتقد است یکی از عوامل اخراج او از کتابخانه سلطنتی بوده است (ولش، ۱۳۸۹: ۸۳-۸۲).

بعد از برکناری صادقی بیگ از کتابداری کتابخانه سلطنتی نیز کماکان رقابت بین او و علیرضا عباسی ادامه داشت به طوری که یک بار صادقی بیگ شکایت به شاه عباس برده که علیرضا عباسی در گردآوری مرقع خرقة که قرار بود نمونه‌هایی از زیباترین آثار بهترین خطاطان و نقاشان در آن گرد آورده شود کوتاهی و تعلل ورزیده است. شاه عباس هم دستور پیگیری موضوع را صادر می‌کند (منجم یزدی، ۱۳۶۶: ۱۷۰).

بعد از آن، باقی عمر صادقی در اصفهان گذشت. او در طی این سال‌ها هنوز فعال بود و در پی کسب هنر و دانش. اوحدی می‌نویسد: «دیدمش در اواخر حیات که در سن هشتاد و پنج سالگی شروع کرده (اوحدی، ۱۳۸۹: ۲۳۳۱). او همچنین به تکمیل و تألیف برخی آثار خود پرداخت، عباس‌نامه را در سال ۱۰۰۷ ق و بعد از فتح خراسان توسط شاه عباس به تقلید از شاهنامه سرود و قانون‌الصور را همان‌طور که در منشآت اشاره کرده در اواخر عمر به پایان رساند. جمع‌آوری کلیات آثار صادقی و تحریر دیباچه آن نیز در سال ۱۰۱۰ ق صورت گرفت.

در طی دوران اقامت صادقی در اصفهان هنرمندان و شاعران بسیاری به ملاقاتش می‌رفتند که از جمله آن‌ها می‌توان به مولانا تذهیمی اصفهانی، میرعلی اکبر مشهدی و مولانا حشمتی جربادقانی اشاره کرد (صادقی کتابدار، ۱۳۲۷: ۶۳۹). صادقی کتابدار، نسخه خطی کتابخانه مرکزی تبریز، ۸۱۴). صادقی سرانجام در سال ۱۰۱۸ در اصفهان چشم از جهان فرو بست. الهی همدانی تاریخ فوت او را با سجع «دگر عجب که دمد صبح صادق از شب ما» تعیین کرده است (اوحدی بلیانی، ۱۳۸۹: ۲۳۲۹، واله داغستانی، ۱۳۸۴: ۲/۱۱۸۴). از خانواده صادقی به غیر از برادری بانام قباد، اطلاعی در دست نیست.

۱۱. نتیجه

بررسی مجموعه آثار، سرگذشت‌نامه‌ها و منابع معتبر دوران صفوی

بخاطر اشرف در شناخت زیبایی‌های هنر فرش‌بافی، مدتی در روستای درخش از توابع قاین خراسان که مرکز فرش و فرش‌بافی بود اقامت گزید و در آنجا «سرکار قالیباف» می‌گردد (صادقی کتابدار، نسخه خطی کتابخانه مرکزی تبریز: ۸۷۱).

او مدتی در هرات و سپس با ربایش عباس‌میرزا توسط مرشد قلی‌خان استاجلو حاکم مشهد بدانجا می‌رود. صادقی در مجمع‌الخواص اشاره می‌کند که بعد از آنکه قصد جانش را می‌کنند در مشهد به جنونی بلخی پناه آورده و او ضمن حمایت از وی، صادقی را از معرکه نجات می‌دهد و سپس همراه اردوی معلی به قزوین می‌روند (صادقی کتابدار، نسخه خطی کتابخانه مرکزی تبریز: ۸۷۶).

۱۰. صادقی و کتابداری کتابخانه سلطنتی در زمان شاه عباس (۹۹۶-۱۰۰۶ ق)

صادقی پاداش حمایت از پادشاهی شاه عباس را با تصدی‌گری ریاست کتابخانه سلطنتی دریافت کرد. صادقی در صدر هنرمندان دربار شاهی قرار گرفت و شماری از هنرمندان از گوشه و کنار ایران در پایتخت گرد آمدند و کارگاه هنری کتابخانه سلطنتی را سروسامان دادند. از مهمترین اقدامات صادقی بیگ در طی دوران ریاست کتابخانه سلطنتی، کتاب‌آرایی یک شاهنامه بزرگ است که سه صفحه از نقاشی‌های آن قطعاً به صادقی منسوب است (ولش، ۱۳۸۹: ۸۱). دوره ریاست کتابخانه سلطنتی صادقی بیگ حدود ده سال طول کشید اما ظاهراً به سبب «طبع سرکش» و بخاطر اینکه «به غایت بدمزاج و تنگ حوصله بدخوی زشت و بدمزاج» است و هرگز «از اغراض نفسانی آسوده» نمی‌شود و همواره «با یاران و ابنای جنس به مقتضای طبع» عمل می‌نماید و «بدسلوکی را از حد اعتدال» می‌گذراند و «پای از دایره انصاف بیرون می‌نهد» و در «درشتخویی با همه کس افراط می‌ورزد» از این‌رو از بساط قرب و منزلت دور و از «خدمت مرجوعه مهجور» و از کتابخانه سلطنتی کنار گذاشته می‌شود (اسکندربیک ترکمان، ۱۳۸۷: ۱۷۵، واله اصفهانی، ۱۳۷۲: ۴۶۹).

به نظر می‌رسد شخصیت تندخوی صادقی تنها عامل برکناری او نبود بلکه فعالیت رقیبان بر علیه او نیز در اخراجش تأثیر داشت. از جمله این رقیبان علیرضا تبریزی است که بعدها از طرف شاه عباس لقب «عباسی» دریافت کرد. علیرضا ابتدا خطاط فرهادخان قرمانلو امیر فرهنگ‌دوست شاه عباس بود. این خطاط بعد از مدتی آن‌چنان مشهور شد که شاه عباس او را از فرهادخان گرفت و از سال ۱۰۰۱ ق شروع به خطاطی برای دربار کرد و بلافاصله به مقامی عالی دست یافت؛ زیرا که شاه به‌زودی سرپرستی همه خطاطان دربار را به وی سپرد (منشی قمی، ۱۳۵۲: ۱۲۶-۱۲۴). علیرضا از این موقعیت علیه صادقی دست به فعالیت زد و بعد از مدتی «جبراً قهراً» (اوحدی بلیانی، ۱۳۸۹: ۲۳۳۲) جای او را در کتابداری کتابخانه سلطنتی گرفت. مطمئناً شخصیت ناخوشایند صادقی کار علیرضا را در برکناری وی آسان‌تر کرد گرچه شیوه دقیقی را که در مورد برکناری صادقی از منصبش به کار برد نامعلوم است.

- [۹] تربیت، محمدعلی. (۱۳۱۴). *دانشمندان آذربایجان*. تبریز: کتابخانه فردوسی.
- [۱۰] جهانگیر گورکانی، نورالدین محمد. (۱۳۵۹). *جهانگیرنامه یا توکز جهانگیری*. تصحیح محمد هاشم، تهران انتشارات بنیاد فرهنگ ایران.
- [۱۱] دارابی اصطهباناتی، حکیم مولی شاه محمد بن محمد. (۱۳۹۱). *تذکره لطایف‌الخیال*، تصحیح یوسف بیگ باباپور، تهران: نشر مجمع ذخایر اسلامی.
- [۱۲] سومر، فاروق. (۱۳۷۱). *نقش ترکان آناتولی در تشکیل و توسعه دولت صفوی*، ترجمه احسان اشراقی و محمدتقی امامی، تهران: گستره.
- [۱۳] صادقی کتابدار. (۱۳۲۷). *مجمع‌الخواص*، تصحیح عبدالرسول خیام پور، تبریز: اختر شمال.
- [۱۴] صادقی کتابدار. *اشعار و منشآت*. کتابخانه ملک شماره ۶۳۲۵.
- [۱۵] صادقی کتابدار. *کلیات صادقی‌بیگ افشار*. کتابخانه تبریز، شمار ثبت ۱۶.
- [۱۶] صادقی بیگ افشار. (۱۳۸۲). *رساله حظیات*. به کوشش ایرج افشار. *آینه میراث*. شماره ۲۳، ۱۴۵-۱۸۴.
- [۱۷] صادقی کتابدار. (۱۴۰۴). *منشآت ترکی و فارسی*. تصحیح علی ابوالقاسمی. تهران: سنگلج.
- [۱۸] عبدی‌بیگ شیرازی. (۱۳۶۹). *تکمله الاخبار*. مقدمه تصحیح و تعلیقات عبدالحسین نوایی. تهران: نشر نی.
- [۱۹] منجم یزدی، ملاجلال الدین. (۱۳۶۶). *تاریخ عباسی یا روزنامه ملا جلال‌الدین*. تصحیح سیف‌الله وحید قزوینی‌نیا. تهران: انتشارات وحید.
- [۲۰] منشی قمی، قاضی احمد بن شرف الدین حسین. (۱۳۹۴). *خلاصه‌التواریخ*. تصحیح احسان اشراقی. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- [۲۱] منشی قمی، قاضی میراحمد. (۱۳۵۲). *گلستان هنر*. به تصحیح و اهتمام احمد سهیلی خوانساری. تهران انتشارات بنیاد فرهنگ ایران.
- [۲۲] نصرآبادی، میرزا محمدطاهر. (۱۳۱۷). *تذکره نصرآبادی*، به کوشش حسن وحید دستگردی، تهران: ارمغان.
- [۲۳] واله اصفهانی، محمدیوسف. (۱۳۷۲). *خلدبرین (ایران در روزگار صفویان)*. به کوشش میرهاشم محدث. تهران، بنیاد موقوفات افشار.
- [۲۴] واله داغستانی، علیقلی بن محمدعلی. (۱۳۸۴). *تذکره ریاض الشعراء*. مقدمه، تصحیح و تحقیق محسن ناجی نصرآبادی. تهران: اساطیر.
- [۲۵] ولش، آنتونی. (۱۳۸۹). *نگارگری و حامیان صفوی*. ترجمه روح الله رجبی. تهران: موسسه تألیف ترجمه و نشر آثار هنری و فرهنگستان هنر.

نشان می‌دهد که صادقی بیگ شخصیتی چندبعدی، فراتر از قالب محدود «قزلباش نظامی» بوده و از کودکی تحت تربیت ادبی و هنری قرار گرفته است. او پیش از ترک خدمت نظامی، در انواع علوم و فنون مهارت یافته و همین دانش گسترده، زمینه‌ساز شهرت او در شام، عراق و سپس در همدان شد. تحلیل شواهد خودنوشت او نشان می‌دهد که انتسابش به تیره شاملو و خدابنده‌لو صحیح‌تر از روایت رایج افشار دانستن اوست.

همچنین روشن شد که تلقی رایج درباره «بی‌سواد یا تربیت نظامی صرف قزلباشان» با گزارش‌های صریح منابعی چون شرف‌خان بدلیسی و با نمونه‌های متعدد شاعران، هنرمندان و موسیقی‌دانان قزلباش سازگار نیست. بازخوانی دقیق منابع مشخص ساخت که خطاهای پژوهشی، به‌ویژه پس از انتشار کتاب ولش در ۱۹۷۶ م، موجب شکل‌گیری روایتی ناقص و نادرست از زندگی صادقی شده و این روایت تا امروز کمابیش بازتولید شده است. این پژوهش نشان می‌دهد که صادقی از برجسته‌ترین هنرمندان و ادبای روزگار خود و از پایه‌گذاران مهم مکتب‌های هنری قزوین و اصفهان بوده و احوال، اندیشه‌ها و آثار او سهم مهمی در فهم تاریخ فرهنگی قزلباشان و عصر صفوی دارد. بنابراین بازنگری در برخی از روایت‌های موجود و توجه به منابع خودنوشت و معاصر او برای بازسازی تاریخ هنر و فرهنگ صفوی ضروری است.

کتاب‌نامه

- [۱] ابوالقاسمی، علی، احمدی، نزهت، جعفری، علی اکبر. (۱۴۰۳). «قزلباشان، ادیب (درآمدی بر فعالیت ادبی و رویکرد فرهنگی امیران عالی‌رتبه قزلباش در عهد شاه‌طهماسب صفوی)». *تاریخ اسلام و ایران*. شماره ۶۳، ۳۶-۱۱. <https://doi.org/10.22051/hii.2025.48843.2981>
- [۲] اروج بیگ بیات. (۱۳۳۸). *سفرنامه دون ژوئن ایرانی*، ترجمه مسعود رجب نیا، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
- [۳] افوشته‌ای نطنزی، محمود بن هدایت‌الله. (۱۳۷۳). *نقاوه‌الانارفی ذکر الاخبار*. به اهتمام احسان اشراقی، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- [۴] آژند، یعقوب. (۱۳۷۹). «آن تبریزی تنگ حوصله که نادره دوران بود»، *کتاب ماه تاریخ و جغرافیا*، شماره ۳۷-۳۸، ۱۶-۱۲.
- [۵] آژند، یعقوب. (۱۳۸۷). *صادقی بیگ افشار*، تهران: امیرکبیر.
- [۶] اسکندربیگ ترکمان. (۱۳۸۷). *عالم آرای عباسی*، با اهتمام و تنظیم ایرج افشار، تهران: امیرکبیر.
- [۷] اوحدی بلیانی، تقی‌الدین محمد بن محمد. (۱۳۸۹). *عرفات العاشقین و عرصات العارفين*، مصحح آمنه فخراحمد، ذبیح‌الله صاحب کار، تهران: میراث مکتوب.
- [۸] بدلیسی، شرف خان بن شمس الدین. (۱۳۷۷). *شرفنامه*، به اهتمام ولادیمیر ولیامینوف زرنوف، تهران: اساطیر.

References

- [1] Abdi Beg Shirazi. (1990). *Takmilat al-akhbar* (A. H. Navaei, Ed.). Tehran: Nashr-e Ney. [In Persian]
- [2] Afushtai Natanzi, Mahmud b. Hedayat-Allah. (1994). *Noqavat al-athar fi dhikr al-akhyar* (E. Eshraqi, Ed.). Tehran: Elmi va Farhangi. [In Persian]
- [3] Ajand, Y. (2000). "That Short-Tempered Tabrizi Who Was a Rarity of His Age". *Ketab-e Mah-e Tarikh va Joghrafiya*, (37–38), 12–16. [In Persian]
- [4] Ajand, Y. (2008). *Sadeqi Beg Afshar*. Tehran: Amir Kabir. [In Persian]
- [5] Eskandar Beg Torkaman. (2008). *Alam-ara-ye Abbasi* (I. Afshar, Ed.). Tehran: Amir Kabir. [In Persian]
- [6] Bayat, Oruj Beg. (1959). *The Travel Account of Don Juan of Persia*. (M. Rajabnia, Trans.). Tehran: Bongah-e Tarjomeh va Nashr-e Ketab. [In Persian]
- [7] Badlisi, Sharaf Khan ibn Shams al-Din. (1998). *Sharaf-nameh* (V. Minorsky [Zernov], Ed.). Tehran: Asatir. [In Persian]
- [8] Darabi Estahbanati, Hakim Molla Shah Mohammad ibn Mohammad. (2012). *Tazkerat-e Latayef al-khiyal* (Yusuf Beg Babapour, Ed.). Tehran: Majma-e Zakhayer-e Eslami. [In Persian]
- [9] Jahangir Gurkani, Nur al-Din Mohammad. (1980). *Jahangir-nameh ya Tuzuk-e Jahangiri* (M. Hashem, Ed.). Tehran: Bonyad-e Farhang-e Iran. [In Persian]
- [10] Monajjem Yazdi, Molla Jalal al-Din. (1987). *Tarikh-e Abbasi (Ruznameh-ye Molla Jalal al-Din)* (S. V. Ghazvininia, Ed.). Tehran: Entesharat-e Vahid. [In Persian]
- [11] Monshi Qomi, Qazi Ahmad ibn Sharaf al-Din Hossein. (2015). *Kholasat al-tavarikh* (E. Eshraqi, Ed.). Tehran: University of Tehran Press. [In Persian]
- [12] Monshi Qomi, Qazi Mir Ahmad. (1973). *Golestan-e Honar* (A. Soheili Khansari, Ed.). Tehran: Bonyad-e Farhang-e Iran. [In Persian]
- [13] Nasrabadi, Mirza Mohammad Taher. (1938). *Tazkerat al-Nasrabadi* (H. Vahid Dastgerdi, Ed.). Tehran: Armaghan. [In Persian]
- [14] Sadeqi Ketabdar. (1948). *Majma al-khavas* (A. R. Khiampour, Ed.). Tabriz: Akhtar-e Shomal. [In Persian]
- [15] Sadeqi Ketabdar. (n.d.). *Ashar va Monshaat*. Malek Library, MS no. 6325. [In Persian]
- [16] Sadeqi Ketabdar. (n.d.). *Kolliyat-e Sadeqi Beg Afshar*. Tabriz Library, Registration no. 16. [In Persian]
- [17] Sadeqi Beg Afshar. (2003). Resaleh-ye Hazziyat (I. Afshar, Ed.). *Ayeneh-ye Mirath*, (23), 145–184. [In Persian]
- [18] Sadeqi Ketabdar. (2025). *Monshaat-e Torke va Farsi* (A. Abolghasemi, Ed.). Tehran: Sanglaj. [In Persian]
- [19] Somer, F. (1992). *The Role of Anatolian Turks in the Formation and Expansion of the Safavid State*. (E. Eshraqi & M. T. Emami, Trans.). Tehran: Gostareh. [In Persian]
- [20] Tarbiat, M. A. (1935). *Daneshmandan-e Azerbaijan*. Tabriz: Ketabkhaneh-ye Ferdowsi. [In Persian]
- [21] Valeh Esfahani, M. Y. (1993). *Khold-e Barin: Iran in the Safavid Period*. (M. H. Mohaddeth, Ed.). Tehran: Bonyad-e Mowqfat-e Afshar. [In Persian]
- [22] Valeh Daghestani, Ali Qoli ibn Mohammad Ali. (2005). *Tazkerat-e Riyaz al-shoara* (M. Naji Nasrabadi, Ed.). Tehran: Asatir. [In Persian]
- [23] Welsh, A. (2010). *Safavid painting and its patrons* (R. Rajabi, Trans.). Tehran: Art and Culture Academy. [In Persian]